

DUKURI TË BASHKËJETESËS NDËRFETARE

Laramania lidhet me fillimet e procesit të islamizimit dhe me lënien e tij në gjysmë të rrugës. Është konsideruar një islamizim i sipërfaqshëm, jo i plotë apo dhe një islamizim fiktiv. Megjithëse kemi të bëjmë me një dukuri sinkretike-religjioze, një përzierje të besimeve, as i krishterë e as musliman, vështirë se mund të bëhet fjalë për lindjen e një “religjioni të ri”. Tashmë nuk është i paktë numri i njerëzve që janë marrë me trajtimin e kësaj dukurie.

Ky i ashtuquajtur krishterim i fshehtë (kriptokristianizëm) përfaqësonte një gjendje kalimtare dybesimi, gjatë së cilës individë të krishterë (katolikë apo ortodoksë), e përqaftuan islamin vetëm formalisht që ti shpëtonin pagesës së xhizjes (detyrim specifik vetëm për të krishterët në Perandorinë Osmane), si edhe të gëzonin barazinë me muslimanët në jetën shoqërore.

Shkallën e vet më të lartë bashkëjetesa ndërjetare midis shqiptarëve e arrin, për mendimin tonë, me laramanizimin e tyre. Në literaturën shkencore kjo dukuri është trajtuar, përgjithësisht, që prej kohësh në studime të autorëve të huaj dhe të atyre shqiptarë, së bashku me shfaqjet e tjera të bashkëjetesës fetare, pra është vlerësuar si shfaqje e kësaj tolerance. Sot vërehen prirje për ta paraqitur këtë dukuri si shprehje e qëndresës ndaj islamizimit, duke lënë të nënkuptohet që kalimi në islam është bërë me dhunë. Arrihet deri atje sa të karakterizohet laramanizmi si produkt tipik i intolerancës fetare të sundimtarëve osmanë ndaj të krishterëve, rezultat i një trysnie të paimagjinueshme apo e një dhune të egër. Përkundrajt këtyre pohimeve, vetë autorët e këtyre pikëpamjeve, kur u referohen dokumenteve faktikisht flasin për rolin që ka luajtur në procesin e islamizimit vetëm detyrimi ekonomik dhe, në fund të fundit,

dobësitë e kishës së krishterë.

Si rrjedhim, besohet se nuk është pa interes rimarrja e trajtimit të kësaj teme për të sqaruar edhe një herë shkaqet, ecurinë historike dhe, sidomos, përmasat e saj dhe, në mënyrë të veçantë, për të ndriçuar rolin e madh që ajo luajti në masivizimin e kalimit të shqiptarëve në islam.

Vlen të theksohet që në krye të kësaj trajtесе se laramania fetare ndër shqiptarët, e cila ka lulëzuar dhe mbijetuar gjatë sundimit osman në Shqipëri, rrënjët e veta i ka pasur qysh në periudhën paraosmane. Ajo nuk është një dukuri specifike e shoqërisë osmane dhe, madje dhe as e botës shqiptare, sado që këtu ajo mbijetoi në shekuj e shekuj, duke i bërë ballë sfidave intolerante nga shumë anë.

Që laramanizmi është një dukuri paraosmane e vërteton historia kishtare jo vetëm në mesin e shqiptarëve, por edhe në vise të tjera të Ballkanit. Më 1308 banorët e Kunavisë, Stefanaikës, Pultit e të Dibrit, sipas dokumenteve, nuk ishin as "thjesht katolikë, as thjesht skizmatikë". Dëshmi të tilla nuk janë të rralla.

Përkundrejt intolerancave të theksuara të ushtruar nga pushtete teokratike si ato që përmendëm më sipër në viset shqiptare ne ndeshim në dokumente të bashkëjetesës së besimeve dhe të kulturave të ndryshme. Mbishkrimi tregjuhësh në Manastirin e Shën Gjon Vladimirit më 1381, sikurse përdorimi më pas i këtyre tri gjuhëve në kancelarinë e Skënderbeut, janë dëshmi shprehëse të pakontestueshme në këtë drejtim.

Dëshmi masive e kësaj bashkëjetese e laramanie fetare, të quajtur kriptokatolike dhe kriptokristiane, nën sundimet e krishtera, në Shqipërinë paraosmane janë emrat e mbiemrat fetarisht laramanë, si në veri e veri-lindje, ashtu dhe në jug të viseve të Shqipërisë. Laramania antroponimike është jo vetëm dëshmi e autoktonisë së të parëve tanë në trojet e veta gjatë sundimeve të huaja dhe nën pushtetin e kishave të shteteve fqinje, por dhe dëshmi shprehëse e bashkëjetesës ndërfitare midis tyre.

Që laramania ndërfitare te shqiptarët është një dukuri paraosmane e ka pohuar dhe T. Ipeni, sipas të cilit laramanizmi i Shpatit vinte që nga kohët që nuk mbahen mend, qysh nga

koha e rivaliteteve katoliko-ortodokse. Pra, kemi të bëjmë me një dukuri e cila nuk ka nisur, siç mendohet, nga koha e Skënderbeut.

Është pranuar, përgjithësisht, se shkaqet e kësaj dukurie sa interesante aq dhe komplekse në periudhën osmane, siç ishte laramania fetare, janë po ato që kanë diktuar edhe përhapjen dhe zgjerimin e islamit në trojet shqiptare. Arsytet e islamizimit, siç e ka pranuar dhe dr. Don Sh. Zefi, janë, në fund të fundit, juridiko-administrative dhe përmbledhen te tatimet, konkretisht haraçi. Gjithsesi, lehtësisht, mund të arrihet në përfundimin e pranuar dhe nga autorë të tjerë, të cilët janë marrë më herët me këtë problem, çka ia vlen të theksohet, që arsye thjesht fetare në zhvillimin e këtij procesi ka fare pak.

Nuk mund të vihet shenja e barazisë midis laramanizmit dhe bektashizmit. Madje, vështirë të flitet për ngjashmëri midis tyre edhe pse bektashizmi është përhapur në territoret ku lulëzoi laramanizmi.

*
*   *
*

Keqtrajtimi i egër i të krishterëve, për të cilin bëjnë fjalë në mënyrë të përsëritur në relacionet e tyre klerikët katolikë, si shkak për laramanizimin e besimtarëve të vet, mbështetet, në të vërtetë, në të dhëna të varfra, sporadike. Megjithatë, pohimeve të relatorëve katolikë u bëhet jehonë dhe nga autorë të veçantë, që janë marrë me këtë tematikë. Megjithatë, edhe pas pohimesh mjaft këmbëngulëse se veçanërisht gjatë luftërave, "përndjekjet ndaj shqiptarëve bëheshin tejet të tmerrshme", pretendime të tilla reduktohen, në fund të fundit, kryesisht te detyrimet ekonomike.

Pas luftës austro-osmane (1737-1738) si rrjedhim i ndjekjeve dhe i dënimeve që pësuan kryengritësit dhe simpatizantët e tyre, të cilët në këtë kohë të gjithë ishin të krishterë katolikë, shumica e tyre u deklaruan muslimanë dhe njëkohësisht kërkonin tu shërbeheshin sakramentet e shenjta. Prandaj, numri i laramanëve, qoftë edhe sipas të dhënave të pjesshme, u rrit deri në tetë herë.

Studiuesja angleze Edit Durham, e cila i ka njohur dhe

studiuar për së afërmi shqiptarët gjatë shumë vjetëve, shkruan: "Njeriu i fisit në Shqipërinë e Veriut është së pari shqiptar. ... Krishti dhe Muhamedi janë për të dy "zogj magjikë", të mbinatyrshëm, secili në gjendje, i marrë me dashamirësi, të bëjë mrekullira... Ai nuk i kushton vëmendje hoxhës së tij nga ç'i kushton priftit të tij. Me përjashtim të rasteve kur është në xhami, unë se kam parë kurrë atë të thotë lutje ose të bëjë faljet."

Fillimisht islamizimi në shek. XV ishte sipërfaqësor, i përciptë, bile-bile ishte vetëm një shtirje (simulim) e vërtetë ose një kompromis politik. Vetë organizatori i Kuvendit të Arbënit V. Zmajeviç pranon në fjalën e hapjes të këtij tubimi klerikësh, se shkaku i islamizimit dhe i laramanizimit qëndronte te puna e pamjaftueshme e klerit:

"Kishat mbetur shkret, lëterët përlyer, meshtarët, shërbëtorët e Zotit, barinjët e shpirtrave kanë rënë në dhunë e në mëni të Tenzot, **jo aq për punë të zeza të kohës sa për fajin tonë** (nënvizimi im - G.Sh.) ..."

Siç rezulton nga sa pranon vetë Zmajeviçi, presioni fiskal-tatimor sado i rëndë që ishte së bashku me të gjitha diskriminimet e mundshme administrative që ushtroheshin mbi popullatën e krishterë, nuk përlligjnin gjithë këtë shndërrim. Ata kishin dalë në rrafsh të dytë si faktorë të përshpejtimit të kalimit të shqiptarëve në islam.

Vijohet të flitet se procesi i islamizimit ishte proces i pakthyeshëm. Sipas këtij rregulli, në rast se një person dëshironte të rikthehej në fenë e krishterë, ai pësonte dënime të rënda, burg ose dënim me vdekje. Por asnjëherë nuk është sjellë ndonjë shembull sidomos në kohët e reja (me ndonjë përjashtim shumë të rrallë), që ky rregull të ketë gjetur zbatim, kur dihen dhe janë të dokumentuar mjaft raste të rikthimit, madje, në masë të laramanëve në besimin e të parëve.

Te laramanët duheshin disa breza që një gjini ose familje të kalonin nga pranimi formal i besimit kuranik, në vënien në praktikë të parimeve themelore të fesë së re. Ndërkaq ishte normale që besimet dhe praktikat e fesë së mëparshme të mos braktiseshin, por të vijonin të bashkëjetonin.

Në një fshat, në afërsi të Gjakovës, Fra Kerubino dhe shoqëruesi i tij, u pritën në një shtëpi me përzemërsi, me

fjalët: "Urdhëroni etër! Në shtëpinë tonë kemi katolicizëm, islamizëm dhe ortodoksizëm". Frati Kerubino u trondit nga fakti se mikpritësit e tij, siç raportonte ai, për më tepër lavdëroheshin "me këtë diversitet të feve", me ekzistencën e kësaj laramanie të trefishtë në të njëjtën familje. Tipike në drejtim të praktikimit të laramanisë së trefishtë paraqitet treva e Lurës.

Bashkëjetesa ndërfitare e praktikuar në përmasa të gjera dhe në format nga më të ndryshme ka hyrë thellë në të gjitha indet e shoqërisë shqiptare që nga kohë të hershme. M. Milani arrinte në përfundimin: "Është për t'u habitur sa mirë pajtohen në një shtëpi, në një familje e në një fshat dy besime, njeri tjetrin nuk e pengojnë fare".

Duke u thelluar në shkaqet e kësaj laramanie ndërfitare të shqiptarëve, Ernest Koliqi arrinte me të drejtë në përfundimin se domosdoshmëria e bashkëjetesës, nevoja për të qenë të bashkuar përballë trysnisë sllave dhe greke, i ka shtyrë shqiptarët të forcojnë lidhjet e përbashkëta të gjakut e t'i zbutin dallimet fetare. Siç shihet, autori nuk ka parasysht momentalisht nevojën që duhej të ndienin shqiptarët për t'iu kundërvënë sundimtarëve muslimanë.

Bashkëjetesa ndërfitare kishte krijuar një pamje shumëgjyreshe, laramanie, në përmasa dhe forma të ndryshme. Mbijetonin jo vetëm çifte laramane, por ekzistonin dhe familje laramane, ku njëri vëlla ishte i krishterë dhe tjetri musliman. Ata jetonin nën një çati dhe çdo gjë e kishin të përbashkët, edhe krevatin bashkëshortor, përveç fesë. Njëri e kishte çuar të birin të studionte për hoxhë dhe tjetri për prift. Laramania, në kuptimin e gjerë të kësaj fjale, merrte përmasa të gjera e shtrihej nëpër fshatra, bajraqe e fise, pa bërë fjalë për krahinat dhe më gjerë. Mbi këtë bazë ka lulëzuar laramania në kuptimin e ngushtë të saj për të cilën diskutohet zakonisht.

Në fillim, përgjithësisht, shumica e të kthyerve në islam ishin burrat. Gratë e martuara me ta si dhe ato që më pas do të martoheshin me burra muslimanë, zakonisht, e ruanin fenë e tyre të krishterë. Laramanët kërkonin që t'u shkante prifti për rrëfim dhe t'i kungonte. Katolikët e islamizuar martoheshin me të krishtera dhe jo me vajza muslimane, duke deklaruar se nuk donin që emri i krishterë të zhdukej prej shtëpive të tyre.

Laramanët, ndërsa në jetën e tyre të përditshme tregoheshin muslimanë, madje, dhe praktikantë, se merrnin pjesë në ritet që zhvilloheshin në xhami, si falje, bëheshin synet (rrethpriteshin) dhe, natyrisht, nëse pyeteshin, deklararin atë që e kishin konfirmuar vetë me vullnet të plotë para autoriteteve, se ishin muslimanë, madje edhe kur vdisnin trajtoheshin si të tillë duke u varrosur në varrezat e muslimanëve, por, nga ana tjetër, në shtëpitë e tyre pagëzonin fëmijët, rrëfeshin dhe krezmoheshin dhe natyrshëm kremtonin krahas festave muslimane dhe ato kristiane e tjerë. Gjithë ky qëndrim diktohej thjeshtë nga interesi për të ruajtur pozitat ekonomike dhe shoqërore të siguruara pas deklarimit zyrtar të pranimit të besimit islam.

Laramanët të premtën shkojnë në xhami dhe të dielën në kishë, duke nxjerrë si pretekst se në ditën e gjykimit do të kenë mbrojtjen e profetit të vërtetë, mirëpo se kush na qenka ky profet, nuk janë në gjendje ta përcaktojnë në këtë botë. Një misionar katolik kishte vënë re se, sipas botëkuptimit të malësorëve "t'tana fenat i ka qitë (krijuar) Zoti ».

Ky realitet, dukuria aq e përhapur e laramanisë, nuk ka qenë dhe nuk mund të mbetet i panjohur për autoritetet osmane.

Më 1568, sanxhakbeu i Dukagjinit, Kasëm beu, raportonte se në juridiksionin e tij banorët kur u lindnin fëmijë i çonin më parë në kishë dhe i pagëzonin te prifti, pastaj u venin emra muslimanësh duke përdorur kështu një emër musliman dhe një emër të krishterë. Përveç konstatimit raporti i funksionarit të lartë osman nuk shpreh kurrfarë shqetësimi. Aq më pak nuk bëhet fjalë për marrjen e masave kundër laramanëve.

Në këto rrethana është e vështirë të pranohet që këto laramanë të konsiderohen të krishterë të fshehtë. Termi *kriptokristianë*, që është përdorur nga autorët e huaj dhe ka hyrë dhe në literaturën tonë, nuk përfaqëson një pasqyrim të saktë të gjendjes së tyre reale nën sundimin osman. Fjala është për një term që ka hyrë në qarkullim shkencor, me sa vërehet, pas Luftës së Dytë Botërore, tek autorët perëndimorë. Edhe nga literatura shumë e pasur që shoqëron botimet kushtuar kësaj tematike, të vëna në qarkullim vitet e fundit, tepër rrallë ndeshet përdorimi i tij.

Edhe te popujt e tjerë të Ballkanit kjo kategori e dyzuar besimtarësh emërtoheshin sikurse në shqip *laramanë*: serbisht

shareni, greqisht *pacali*. Ata quheshin, ashtu siç ishin në të vërtetë dhe siç njiheshin, midis popujve në mesin e të cilëve lulëzoi kjo formë dybesimi: laramanë dhe jo kriptokristianë apo të krishterë të fshehtë. Ata e fshihnin besimin e tyre vetëm përballë, nëse shprehemi me termat e sotshëm, tatimorëve dhe nëpunësve të rekrutimit.

Situata, që pasqyron raporti i mesit të shekullit XVI, i cituar më sipër, jo vetëm që nuk ishte e panjohur, por dhe nuk i shqetësonte, përgjithësisht, autoritetet e pushtetit sa që ata të angazhoheshin seriozisht, për ndryshimin e saj. Ata viheshin në lëvizje vetëm kur këta laramanë nuk u përgjigjeshin pagesave fiskale ose detyrimeve të tjera, siç ishte shërbimi ushtarak. Atëherë gjendja e tyre e dyzuar në rrafsh fetar, e diktuar nga interesi për t'i shpëtuar detyrimeve shtetërore, me sa duket, bëhej e pamundur.

Në shekujt e parë të sundimit osman në Shqipëri ekzistonte një masë shumë e gjerë laramanësh, të cilët mbijetuan që nga koha e ardhjes së osmanëve e deri në shek. XVII.

Shtytjen për t'i dhënë fund kësaj gjendjeje të dyzuar të laramanëve e dhanë luftërat austro-turke. Pas tyre vërehet kalimi i popullsisë katolike në islam me ritme shumë të shpejta dhe përmasa shumë të gjera. Vetëm ekzistenca masive e laramanëve mund të shpjegojë këto ritme dhe këto përmasa. Kështu, brenda disa dhjetëvjeçarëve, u realizua kalimi në masë i shqiptarëve në islam, çka nuk kishte mundur të kryhej në ato përmasa për dy shekuj e sa. Pra, ky proces është zhvilluar në një trajtë dukshëm aritmike, jopërpjesëtimore.

Masa e gjerë e laramanëve mbeti e tillë, gjysmë e islamizuar, deri në mesin e shek. XVII me shpresë se në aleancë me shtetet perëndimore, do të mund të shkëputej nga sundimi i huaj dhe t'i kthente plotësisht shpinën besimit islam. Në gjysmën e parë të shek. XVII kjo perspektivë u shua pothuajse plotësisht. Shqiptarët e krishterë mbetën krejtësisht të zhgënjyer nga qëndrimi, pak të thuhet, indiferent i shteteve evropiane ndaj fatit të Perandorisë Osmane dhe sidomos ndaj luftës së tyre për liri. Tipike në këtë drejtim u tregua politika levantine e Venedikut me qëndrimet e tij konjunkturorë ndaj Stambollit, në varësi të interesave të veta tregtare në pellgun e Mesdheut Lindor.

Në këto rrethana, të mbetur pa ndonjë shpresë, shumica e laramanëve i shkuan deri në fund procesit të konvertimit të tyre, të nisur disa dhjetëra vjeçarë më parë.

Dukuria e laramanëve, nuk ishte aspak një gjë e jashtëzakonshme, sidomos në zonat ku islami dhe kisha katolike dhe ajo ortodokse, ishin në kontakt dhe ishin shkëmbyer me njëra-tjetrën. Pranohej islami për shkak të përfitimeve që vinin prej tij ose për konformizëm në një shoqëri, ku shtrihesh mbizotërimi islam, por fshehurazi mbeteshin të krishterë.

Laramanët, ndërsa publikisht pohonin Islamin, kënaqnin ndërgjegjen e tyre duke praktikuar krishterimin ortodoks ose katolik privatisht.

Një dukuri kësisoji si laramanizmi, siç pranohet tashmë, rrjedh nga përpjekjet e besimtarëve të krishterë për të siguruar, në kuadër të sistemit politiko-fetar osman, kushte më të mira jetese. Mbajtjen e qëndrimeve të tilla elastike laramanëve ua mundësuan, nga njëra anë, mungesa e intolerancës në radhët e pushtetarëve osmanë dhe sidomos toleranca e muslimanëve shqiptarë, vëllezërve të tyre të një gjaku, nga ana tjetër. Në fund të fundit, ajo është dëshmi e mungesës së fanatizmit fetar midis vetë atyre, që e pranonin një gjendje të tillë të dyzuar. Më tepër se sa shprehje e indiferencës së shqiptarëve në rrafsh fetar, ajo mund të merret si dëshmi e qëndrimit të tyre liberal ndaj besimeve.

Ekzistenca e laramanizmit, e të ashtuquajturve të krishterëve të fshehtë, e kriptokristianëve, dëshmon se bashkëjetesa në mes të besimeve fetare të ndryshme shtrihet tashmë jo vetëm brenda për brenda një familjeje dhe të një çifti, por zë vend edhe te një person. Që të realizohej kjo, duhej, së parit, që personi vetë të ishte i zhveshur nga fanatizmi fetar si dhe nga komplekset e inferioritetit të njërit besim ndaj tjetrit. Gjithashtu, duhej që masa mbizotëruese e besimtarëve islamë, nga ana e saj, të ishte e zhveshur nga kompleksi i superioritetit të besimit të vet.

Laramanët janë dëshmi e gjallë masive e faktit që, verdikti i deklaruar se atë që e lëshonte besimin islam pas konvertimit e priste vdekja, nuk ka gjetur zbatim. Në të mirë të këtij pretendimi nuk dëshmon asnjë dokument. Këtë mangësi të dukshme të bazës burimore nuk mund ta mbushin deklaratat e përsëritura

në mënyrë të hiperbolizuar rreth karakterit të egër të sundimit osman.

Nuk ka dyshim, që kjo dukuri e laramanizmit është formë e përpjekjeve të shqiptarëve të krishterë për t'iu shmangur si detyrimeve fiskale ashtu dhe atyre ushtarake. Nuk është fjala për qëndresë ndaj islamizimit. Ndaj kërkesave të autoriteteve osmane për pagimin e detyrimeve financiare shtetërore specifike për të krishterë, laramanët, e ashtuquajtur kriptokristianë, refuzonin, duke u paraqitur para autoriteteve si muslimanë. Ndërsa përballë kërkesës të po këtyre autoriteteve për ti mobilizuar ushtarakisht, ata paraqiteshin të krishterë. Pra, për hir të këtyre interesave ata shndërroheshin aty për aty, mund të thuhet, jo vetëm në kriptokristianë, por edhe në kriptomuslimanë. Nuk ka dyshim që këtë qëndrim eklektik, të dyfaqshëm, e favorizonte terreni malor i vendbanimeve të tyre, mungesa e kontrollit të vijueshëm administrativ dhe policor mbi këto terrene. Sigurisht, që përballë përpjekjesh të tilla për t'i bishtnuar detyrimeve shtetërore, ka pasur dhe qëndrime të rrepta të autoriteteve osmane. Në gjirin e tyre nuk kanë munguar shqiptarët, për të mos thënë se ato kanë qenë të shumtë. Porse, këto veprime administrative e policore tepër të rralla kundër atyre, të cilët në vazhdimësi nuk zbatonin ligjin, kurrsesi nuk mund të vlerësohen si qëndrime jotolerante të rrafshit fetar nga ana e autoriteteve osmane dhe sidomos nga ana e nëpunësve shqiptarë.

*
*   *
*

Laramanizmi mund të ndeshet vetëm në kushtet e ekzistencës së bashkëjetesës ndërjetare. Është pikërisht kjo bashkëjetese laramane e cila u bë shtrat për lindjen, lulëzimin dhe mbijetesën e kësaj dukurie ndër shekuj në gjirin e shqiptarëve.

Përpjekjet e koncileve kishtarë të mbajtura në Shqipëri, që me koncilin e parë të kryesuar nga kryepeshkopi Zmajeviq, më 1703, për të frenuar kalimin e të krishterëve në islam kanë dhënë përfundime të kundërta nga ato që synonin të arrinin organizatorët e tyre. Po ashtu mund të thuhet dhe për enciklikën e papa Benediktit XIV (1754).

Kuvendi i Arbënit laramanët i quajti renegatë. Prej tyre kërkohet në mënyrë kategorike të shkëputeshin publikisht nga feja islame dhe të praktikonin hapur krishterimin. Pra, koncili u muar thjesht me probleme që i takonin grigjës së besimtarëve katolikë. Gjatë punimeve të tij ai nuk u muar me ndonjë çështje që i takonte marrëdhënieve të tyre me autoritetet osmane, për përballimin e të ashtuquajturës dhunë të ushtruar nga ana e tyre.

Koncili i parë i Arbënit nuk mund të organizohej, pak së pakut, pa dijeninë e autoriteteve osmane. Nga ana e tyre, nuk pati asnjë kundërshtim apo ndërhyrje në punimet e tij. Kuvendi u mbajt nën hijen e kalasë së Lezhës, ku qëndronte garnizoni osman. Punime të tij nuk ngjallën kurrfarë kundërshtimi apo dhe alergjie as të vëllezërit e tyre muslimanë. Edhe segmente fanatike të cilët nuk mungonin në mjediset e asaj kohe nuk reagueshin ndaj tij. Pra, vetë mbajtja e këtij tubimi pa pengesa është dëshmi bindëse e tolerancës së autoriteteve osmane dhe e qëndrimit, pak së pakut, luajal, të besimtarëve muslimanë ndaj organizimeve të bashkëpatriotëve të tyre të krishterë.

Masat e ndërmarra në Kuvendin e Parë të Arbënit u impononin autoriteteve kishtarë në trevat shqiptare marrjen e masave të tilla, të cilat synonin të ndërprisnin procesin e kalimit në islam të banorëve të tyre, kryesisht, përmes laramanizimit. Jo vetëm kaq, synohej dhe kthimi i laramanëve në besimin e parë. Porse, në kundërshtim me synimet e tyre, mund të thuhet, se me masat e parashikuara në koncilin e parë u përshpejtua përfundimi i procesit të islamizimit të këtyre elementëve. Pra, koncilet kishtarë e çuan drejt fundit një proces, i cili deri më atëherë kishte mbetur në gjysmë të rrugës. Ritmet e larta të ecurisë së këtij procesi në mesin e shek. XVII e më pas, për mendimin tonë, jo vetëm duhet të jenë lehtësuar, por dhe janë siguruar nga ekzistenca e një mase shumë të madhe laramanësh.

Laramanizmi i shqiptarëve u thellua dhe më tej me lëvizjen unite në gjirin e popullsisë kryptoortodokse të Shpatit. Kjo lëvizje e udhëhequr nga Papa Jorgji, tashmë nuk diktohej nga motive fetare apo edhe ekonomiko-shoqërore, aq më pak nga dhuna e autoriteteve osmane. Ajo nisi dhe u përvijua nga interesa të mirëfillta të çështjes kombëtare për t'i bërë ballë politikës

shkombëtarizuese, asimiluese, greqizuese të kishës ortodokse me anë të liturgjive në gjuhën greke dhe, sidomos, të shkollave greqishte, në kushtet, kur shqiptarëve nuk u lejohej nga ana e autoriteteve osmane arsimimi i tyre në gjuhën amtare.

Shembulli i Shpatit është kuptimplotë. Laramanizimi aty, mund të thuhet pa ndrojtje, mori përmasa të trefishta. Të kriptomuslimanët e kësaj treve, të cilët deri më atëherë hiqeshin si muslimanë dhe në shtëpi ndiqnin besimin kristian të ritit grek, tani kërkuan të lejoheshin, që të njihnin për të parë feje Papën e Romës. Që kjo lëvizje nuk nisej nga motive thjesht fetare as nga ato ekonomike, por nga interesat e mirëfillta kombëtare e dëshmon katërçipërisht, veç të tjerash, dhe fakti që ajo pushoi fill pas Shpalljes së Pavarësisë. Po për këto arsye ajo nuk arriti të gjallërohej në vitet e Luftës së Dytë Botërore, me gjithë përpjekjet këmbëngulëse të kishës katolike, që kërkonte të përfitonte nga pushtimi fashist i vendit.

Zhvillimi i dukurisë së laramanizmit, ka pa dyshim, si kusht të parë, *sine qua non*, mungesën e fanatizmit fetar, në shkallë të tillë që lejonte dukuri të këtij lloji të bashkëjetesës së të tri besimeve në të njëjtën trevë, brenda të së njëjtës familje, madje dhe në mendjen dhe në zemrën e të njëjtit person.

Laramanët, bartës të këtij besimi të ndërmjetëm apo të dyfishtë, në Shqipëri gjatë periudhës osmane si në të gjithë perandorinë e turqve, nuk u ndodhën në mes të jetës dhe të vdekjes, para një alternative pa rrugëdalje, sikurse muslimanët në Spanjë, sikurse sllavët apo grekët e islamizuar në Pashallëkun e Beogradit apo në Kretë, pas rivendosjes së sundimit të krishterë në këto vende. Për shkak të intolerancës së sundimtarëve të rinj të krishterë ndaj moriskëve dhe turkushëve si dhe grekëve të islamizuar nuk ndeshet një dukuri analoge si laramanizmi i quajtur kriptomuslimanizëm, ajo e kriptomuslimanizmit. Nën sundimtarët e rinj të krishterë nuk pati vend për një kategori të tillë sado të diskriminuar të muslimanëve. Ata i priste ose vdekja ose dëbimi masiv, rrugë të mesme "kriptomuslimane" nuk pati për ta. Imponimi i pushtetit të krishterë nuk la shteg për një mundësi të tillë, ai shkoi përtej asaj. Gjithë kjo përfaqëson një tregues mjaft shprehës të ekzistencës së tolerancës, nga njëra anë, dhe të ushtrimit të një

intolerance ekstreme, nga ana tjetër.

Në një gjendje gjeofetare, e cila zgjati me shekuj, të ndodhur, nga vetë rrjedhat historike, midis dy kishave Perëndimore dhe Lindore, në gjuhën latine dhe greke, edhe pse ruajtën vetëdijen e njësuar etnike, siç e quan Skënderbeu, epirote, gjegjësisht shqiptare, paraardhësit tanë nuk arritën të krijonin një kishë të vetme kombëtare në gjuhën amtare. Një kishë apo një xhami e tillë gjithëpërfshirëse u bë, mund të thuhet, pa e tepruar, bashkëjetesa ndërjetare. Te kjo "kishë" u falën kombëtarisht shqiptarët islamë, ortodoksë dhe katolikë. Përkundrajt këtij fakti, nuk duhet harruar që shqiptarët, megjithëse të ndodhur në kushte të tilla tejet negative, të cilat mund ta shndërronin këtë ndarje fetare në përçarje, e ruajtën bashkimin, njëjtësimin kombëtar. Kjo përbën një meritë të madhe historike për paraardhësit tanë. Përkundrajt këtij fakti madhor, nuk mund të harrohet se çfarë ndodhi me fqinjët tanë sllavë. Ato ndarja fetare i çoi në përçarje kombëtare e shtetërore, jo vetëm me boshnjakët islamë, por dhe midis, ortodoksëve dhe katolikëve. Kjo përçarje i çoi ato dhe deri në luftë me njeri tjetrin. Ndërsa shqiptarët muslimanë, ortodoksë e katolikë mbetën shqiptarë dhe sot e kësaj dite, duke kapërcyer se çfarë i ndante njeri nga tjetri fetarisht, duke lënë më një anë çfarë i ndante vëllezërit në Krisht nga vëllezërit e dinit. Ata mbetën të bashkuar, pavarësisht nga feja, me vëllezërit e një gjaku. Nisur edhe nga këto krahasime me fqinjët, besohet se nuk teprohet në vlerësimin e mësipërm të kësaj fitoreje, të cilën, mund ta quajmë pa frikë, historike.

Nuk duhet harruar, që të gjitha format e bashkëjetesës ndërjetare në mesin e shqiptarëve, kanë mbijetuar dhe, mund të thuhet, edhe kanë lulëzuar gjatë shekujve të sundimit osman, sundim me ngjyresa teokratike. Teza kuranike se Zoti nuk është vetëm i muslimanëve (rab yl myslimin), por i të gjithë njerëzimit (rab yl alemin) gjente zbatim përgjithësisht, me gjithë përjashtimet që vërehen, në praktikën osmane.

Intoleranca midis shqiptarëve nuk zuri vend edhe pse nuk munguan forca të interesuara për ta provokuar atë. Gjithë kjo për meritë të shqiptarëve, bartës të besimit të mëparshëm të krishterë, ortodoks dhe katolik, dhe të besimit të ri islam, të cilët

duke mos harruar prejardhjen e tyre të përbashkët etnike, shpalosën ndërgjegjen e tyre kombëtare mbi ndjenjat fetare dhe vunë mbi gjithçka interesat e kombit.

Laramania fetare ndër shqiptarët mbijetoi dhe lulëzoi në kushtet e ekzistencës së një identiteti kulturor dhe kombëtar mbifetar të ngjizur prej kohësh.

Literatura e shfrytëzuar:

- Th. W. Arnold, "Historia e përhapjes së Islamit", Prishtinë, 2004;
- T. A. Ippen, Die Landschaft mit mittleren Albanien, in "Mitteilungen der Geogr. Gesellschaft in Wien", nr. 59 (1916);
- S. Skendi, "The millet sistem and its contribution to the blurring of Orthodox National Identity in Albania" (Sistemi i milletit dhe kontributi i tij në zbehjen e identitetit kombëtar ortodoks në Shqipëri), në "Balkan Cultural Studies", New York, 1980;
- P. Bartl, Die Albanischen muslimen zur zeit der nationalen unabhangesigkeits Bewegung (1878-1912), Wiesbaden, 1968;
- Nikolaidhu, Kriptokristiani tis Spathias (arhes 18^{ai} 1912), Janinë, 1979;
- B. Graceni, Laramania fetare e shqiptarëve (Fundi i shek. XIX deri në vitin 1908), në "Studime historike", nr. 4, 1968;
- F. Duka, Kriptokristianizmi (Krishterimi i fshehtë) dhe Kuvendi i Arbnit, në "Studime historike", nr. 3-4, 2003;
- Ali M. Basha, "Nëpër gjurmët e Islamit", Tiranë, 2005;
- G. Shpuza, Bashkëjetesa ndërfitare midis shqiptarëve, në "Kumtesat e Simpoziumit Toleranca në aktet administrative osmane-Osmanly idari yazypmalarında hopguru Smpozyum bildirileri", TIKAYayyný, Tiranë, 2005;
- D.Sh.Zefi, "Islamizimi i shqiptarëve gjatë shekujve (XV-XX) Arsyet e islamizimit dhe qëndrimi i Kishës ndaj kësaj dukurie", Prizren, 2000;
- A. Zheljaskova, "Razprostranienie na islame v zapodno balkanske zelmi pod osmanskoj vllasti (XV-XVIII vek;" Sofija, 1990.

In brief: people are for tolerance.

The Islamic religion and its fundamental documents, starting from the Holy Book, the Koran, deals with disputes and conflicts, quarrels and rows as complicated phenomena, but which should be treated and settled down with quietness and wisdom, with words and well-understanding. By Allah's order, it (the Islamic religion) calls upon its believers: "... with sound wisdom and fair admonition. And as to all people argue gently with them in the fairest manner. Indeed, it is your Lord alone who knows best all those who have strayed from His straight path; and He knows best all those who are guided aright." (Koran, Surah 16, Ayat 125).

Every other interpretation is malicious and blows the fire for religious dissention, a thing that all people have declined. They live with the hope that the tomorrow will be much better, that the centers of tension caused and incited by world's politics will be prevented one day. The Islamic religion, like the other religions, has as a mission the inter-religious co-existence in peace, understanding and harmony. "God commands the execution of justice among you and the doing of good to others and giving of charity to close relatives. He forbids all obscenity and shameful deeds and aggression. He admonishes you with this so that you may become mindful to His commandments." (Koran, Surah 16, Ayat 90)

By carrying out this analysis and call for peace and understanding, the religion emphasizes in its documents that Allah has control over our acts and behaviors and judges for our tolerant or intolerant stands in the solution of disputes, conflicts and other problems. He will judge us in the Hereafter for everything wrong we do in this temporary world.

School, family, state, civil society, community and other institutions, hold the responsibility for the alleviation of the intolerant, aggressive and violent situations in the current Albanian environment as well as for the true democratic and civil formation of people in general and youngsters in particular. This is their functional task in carrying out such a mission. Regarding this, religion and its institutions and mechanisms plays a big role.

FEATURES OF ISLAM'S DISSEMINATION IN ALBANIA

The history of Islam's dissemination in the Albanian territories, due to the specifics of this process in relation to other countries of the region, is linked with the prehistory of the dissemination and scattering of both wings of Christianity. The vacuum left by Christianity just in the Albanian territories is perhaps the strongest argument to give an answer to the question why Islam found a paved terrain in these territories and not in the neighbor countries and people. The precedent of the religious converting was part of the active political life of Albanian feudalists and much later it became part of the wide strata of population many times coexisting with typical phenomena like that of crypto-Christianity. Ottomans naturally bore Islam as part of their identity and in the same way, without any strain, they conveyed it in every terrain ready to absorb it. The way in which the ottomans came, as militaries, is not an argument to raise thesis on the allegedly dissemination of Islam by force. Every religion, dedicated its dissemination among other things to the political circumstances. After a long coexistence where the affirmation of the national character became a necessity for Albanians, they, without hesitating, dared to ask what belonged to them even though it meant the separation at this point from their analogues in religious feelings, at least for the major part of the Albanian population. In the period of the Albanian state, with bilateral efforts of both state and Muslim community, there were implemented deep reforms that opened the way to the establishment of a contemporaneous institution. Meanwhile, the most difficult period was that of the communist regime with a negative climax, the act of 1967. New issues of interest to be studied have emerged during the years of religion and religious values' restoration.

ON TIME-SPACE OF THE WORD GOD'S USAGE IN ALBANIAN

After the changes taking place in the last decade, in the political and social system of the Albanian Society it was again brought into attention the issue of the word **God's** usage and this is why we are approaching this problem by focusing on three essential points:

First, the horizontal and vertical extension of the word **God** in Albanian, by confirming that *god*, as an autochthonous one, appears to be spread along centuries' time span both in its abstract and concrete meaning.

Second, the word-divine term **God** in relation with the respective synonyms: *Divinity*, *Lord* and *Allah* as proper nouns: it was confirmed that by embracing the Christianity, besides the divine meaning that they bore in the pagan life, they gained a new connotation by assuming elements of specification to express the concept of the Only Creator of the Worlds, whereas for the same concept, the word-divine term **Allah** came to be accepted as a transfer loan with Islam's dissemination among Albanian-speakers.

Because of various reasons, in the explanatory dictionaries of Albanian the definition of the monotheist meaning of the word (entry) **God** is not satisfactorily distinguished from its pagan one and it has been proposed the additional text that follows:
GOD (the) 1. m. s. *According to (monotheist) religious imagination, the Only Sublime Supernatural Being, who created the world, stands over it and rules everything. Lord, Divinity, Allah.*

2. pl. (-s) *According to pagan mystical religious (polytheist) imaginations every deity which it was believed to rule a part of the world and nature.*

Third, the semantic relation of the word (entry) **zot** (Mister in English) as word-common noun with the derivates: *zoti*,

zotëri, and *zotni* (Mister in English) in which the conclusion is drawn that in Albanian the concrete meaning of the human being, besides the word Mister, appears to be used with the set form *zoti* (Mister)+ respective name, which has been unjustly tended to be substituted with the form *zotëri* (Mister), allegedly to depart from the harsh homonymy with the divine proper noun **God** (the). In the article it has been convincingly approached the fact that such a concern comes to be groundless because such a misunderstanding is both formally and essentially hindered by the structure of our standard language itself.

In the end, if it will be necessary that the form *zoti* + *respective name* be reviewed for any characterization reason etc, then, there can be competed with the word *zotni* + *respective name*, which in the former standard Albanian based on Gegë dialect performed the same function and there is no need to substitute it with the form *zotëri*, which is specific in other concepts.

HASAN TAHSINI – A SCHOLAR OF BOTH ORIENT AND OCCIDENT

Hasan Tahsin has been described as the man who loved to reveal the truth wherever it was, visible or not, easy or complicated, near or far away, among the stars of the limitless universe or in a drop of water, in the substance, humane society or thought. With his culture and knowledge he became symbol of knowledge in Istanbul, where he ran for a long time the Observatory or High Madrassa. During the twelve years that he lived in Paris, he learned French and studied exact sciences such as: Physics, Chemistry, Biology, Mathematics and Astronomy. In the field of philosophical thought, he embraced the school of positivist philosophy. He got acquainted with the philosophy of Aristotle and further developed the idea that "In order that creation and anything initiates in the world, there should be a cause. Things that look for a cause are possible. A cause, which is possible being, should be caused by another previous being that looks for a primary cause which exists in itself and not by any other cause and this is God. Proceeding from the position of deism he formulated his own thought and found the unique relations between the nature's phenomena that source from God which is the source of everything.

Dualism was his understanding in that in heaven, earth, society, human thought and conscience there exist two powers, two active drives, two beings, two opposite principles and substances and in conflict with each-other. His work "The Cosmology" was written in the spirit of deism and philosophical dualism. Hasan Tahsin was the first Albanian who carried out authentic researches in the science of psychology by giving scientific explanation on the psychological processes, senses, perceptions, thinking, speech, memory, imagination, etc. In his book "*Murebbi-l-Etfal*" (Children's Educator), he argues that the essential part of upbringing is the sure and scientific education and that the humane society will go ahead only through pure virtue and moral. The Universality of the scientific thought of Hasan Tahsin is expressed in his evaluation and enlightenment of spaces of spiritual processes that constitute a wide and immense field of study.

ISTVÀN SCHÜTZ – FOLLOWER AND DEVELOPER OF THE HUNGARIAN TRADITION IN ALBANOLOGY

The Hungarian professor Istvàn Schütz is well-known in the field of the modern Albanology and he is the most famous representative of Albanology in Hungary. His interests on Albanian began since 1948, when he was assigned in teaching Hungarian to the first Albanian students attending the university in Hungary. Since that time, he engaged himself passionately in learning Albanian and became an expert of this language. For more than 40 years, he teaches Albanian at the University of Budapest and keeps alive the tradition of Albanological studies in his country, which has had old ties with Albania. Produce of his long experience as a professor of Albanian is his recently published work, *Albàn nyelvkönyv* (The Book of Albanian), Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 177 p. This manual provides not only the good knowledge on necessary elements of Albanian, but also much information on the Albanian civilization. Prof. Istvàn Schütz has also completed a big Albanian-Hungarian dictionary, which is expected to be printed soon building this way a linking bridge between the Albanian and Hungarian cultures.

Prof. Istvàn Schütz is evaluated by Hungarian scientific critics as a regenerator of the tradition of Balkanological studies in Hungary. Also, he has addressed one of the crucial questions of Balkanistics: the enigma of Albanian–Rumanian relations of the early medieval times. It has been time that the researchers have noticed a range of concordances and similarities between Albanian and Rumanian and various hypotheses have been articulated for their explanation. The Hungarian Albanologue has carried out serious researches in this field and has brought forward new elements that attest the influence of Albanian language and folkloric culture on Rumanian ones. These researches are presented in the monography *Fehér foltok a*

Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába (Blank Spots in the Balkans) Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 223 p. which has been evaluated by critics as a work of international standard that fills a vacuum. Prof. István Schütz is well known in the scientific circles of Albania and Kosova, where he has participated in various scientific activities such as conferences reading papers of great interest. We can mention the one dealt in depth with, "Songs of the Frontier Warrior", which has drawn the attention of many other researchers. As it is known, a similar cycle is found at Bosnians and hypotheses have been raised on the Albanian, Bosnian or mixed source of this cycle. In the Workshop of 2007 on Albanian language, literature and culture, István Schütz held a conference on this subject where he draws the attention on some data that attest the ancientness of the a large number of this cycle's songs in Albania. With these contributions, Prof. István Schütz occupies an honorific place in the modern Albanology.

THE PERSONALITY OF GJERGJ KASTRIOTI - SKENDERBEY IN LITERATURE AND FOLKLORE

The legendary braveries of the Albanian hero, Gjergj Kastrioti, lasted for 25 years, and he, as it might be said metaphorically, was *"a steel armor in the Europe's breast"*. Hence, the works dedicated to him would follow unceasingly in the course of centuries by reviving and reemerging our hero as many times as the progressive currents both at home and abroad needed a **personality-symbol**, a strong link to sustain the younger generations in the patriotic wars. At the same time, the historical studies and European literature accepted his supreme mission as *a worthy protector of the Balkans and European civilization* calling him "knight of freedom", whereas his people called him "the Dragon of the Balkans".

The great quantity of different historical and literary works (plays, novels, short stories, poems and verses), approximately 400, written mainly in foreign languages, is a clear evidence of the vivid interest aroused in Europe by the enlightened personality of Gjergj Kastrioti, who may be considered as one of the emblematic figures, not to say the most emblematic one, in Europe. *"Gjergj Kastrioti made all the centuries speak out about him. And, every century, every age has spoken out with its own voice and revealed something new in him"*.

The personality of Skenderbey has drawn not only the attention of historians but also that of writers of world's literature. A large number of authors of different ages and literary currents have approached this personality by creating a wide range of works of various genres and kinds of literature. We can mention some plays written by Italian and French authors dedicated to this personality such as, *"The braveries of the Prince Skenderbey, defeater of the Sultan Murat"*, (1973) by Antonio Xamboni, *"Skenderbey, prince of Albania"* (1770) by Maurizio Gerardini, then, *"Skenderbey"* (1786) by Pol Debuson.

With time, from the stages of dramatic theatres, these plays started to be performed by the English and German ambulant troupes, thing that increased the popularity of our hero more and more.

This article analyses the big place occupied by the personality of Skenderbey in the Literature of the Albanian Renaissance, which was inspired by ideals of the war for national liberation of the Albanian people.

In his poem "History of Skenderbey", Naim Frasheri would give the tone to the entire following Albanian literature. This path of Naim would be followed by other poets of Renaissance as well, such as A. Z, Çajupi, N. Mjeda, Asdreni, R. Siliqi, etc, who in their creations tried to associate the memory of Skenderbey with the tasks laid down by the movement for national liberation. Even after the liberation of Albania from the foreign harness, the theme of Skenderbey would remain still an actual one; because the example of his unparalleled resistance continuously teaches the Albanian people how to face heroically the waves of foreign pressure. Interest and **contemplations** in dealing with the personality of Skenderbey have been shown since in the beginning in the in the literature of the Albanian territories in ex-Yugoslavia as well. In those circles, the personality of Skenderbey has been approached in new dimensions by poets such as Enver Gjergjeku, Rexhep Hoxha, Beqir Musliu, Muhaed Kërveshi, Daut Demaku, Jakup Ceraja, Teki Dervishi, Ymer Shkreli etc. Among the lays we can mention; "*Gjergj Kastrioti –Skenderbey*" by Ahmed Çerkezi with a strong lyric and narrative character and the verse "*Nikë Kosova*" by Jakup Ceraja. The following years would bring again new works, even more interesting ones. The name and the works of Gj. K. Skenderbey would enter in the verses of almost all Albanian poets, whereas the range of novels and historical plays where he is the main character would increase significantly.

First of all, it deserves to be mentioned the novel "*Skenderbey*" of Sabri Godo. The personality of Skenderbey, as we mentioned above, has been willingly approached by almost all the Albanian and Arberesh authors of modern times, some with any lyric, some others with any poem or much longer creations.

MYTHOLOGICAL APPROACHING OF THE ALBANIAN LEGEND ON RAINBOW

In the Northern Dibra and in Lume one can hear about such an old legend:

“Once upon a time the godmother went to see godfather. Finding oneself alone in the house with her, godfather was lured by the flash’s temptation losing the reason and he set on her in lust. On her part, sensing the horror of this incest, she escaped from the house pursued by the godfather. She crossed coppices and coulees, but, in the end, the godfather caught her on the top of a hill where he dehumanized her. While the sin was taking place, the wind took her untied sash away by transforming it into a rainbow, as an eternal sign of this incest”. Even nowadays, when the rainbow appears, the people in these regions say: the belt (sash) of godmother.

The belt (in some areas of Dibra and Luma it is called *sash*), represents in itself an inseparable element of the national dress of most people. Leaving aside the aesthetical and ethnographical aspect, we will pay attention only to the mythological approaching of its essential usage in some of the regions in the Northern Albania.

A bountiful and authentic material is provided by the folklore – not only in the forms of rites and superstitions, but also in those of eposes and fairy tales that have come to date. To illustrate this, it is worth to mention the anthological research of Vladimir Popp, “The fairy tale’s morphology”, in which he approaches different variants of the fairy tale’s subject. For example, to take the princess as a wife, the hero is obliged to defeat the Snake Gorinicin, Koshcejen or any other monster.

In the collections of old apocryphal manuscripts, it is said: “The Rainbow was created by God after the cataclysm” (The Apocryphal Collection of 1531)... “after the cataclysm, God put an arch in heaven as a distinctive sign for the next cataclysm

that will happen”...

The question arises: Why among Albanians, differently from the majority of people, including the ones in the Balkans, incest remains one of the main taboos”

Knowing the texts of ancient Albanian ballads, we reach to the conclusion that from the view of the fatal force incest is equaled to the natural catastrophes, such as the big cataclysm. In such a vast range of texts, there can be found elements of vicissitudes, for example, the nature’s forces taking part in the relationships of characters and try in all ways to hinder the unconscious incest (when the sister and the brother, being unaware of their blood relations, decide to enter into a sinful relationship, then a flight of fatidic birds is born, or a bloody rain falls from heaven, etc.).

So, it is worth to emphasize that the rainbow was often taken as some kind of message from heaven, as a divine sign. In such circumstances, the legend of rainbow is worth to be viewed as a subject charged with latter religious didactics, where the female opposing the sexual sin, even though forcedly giving in, is considered already as a martyr and the divine sign sent from heaven appears in the sky in sign of purity and holiness of her pains.

PLACE AND ROLE OF MOSQUES IN RURAL URBANISM

Mosques, as buildings of the Muslim cult, are shrines of comparatively long and massive use in the territories inhabited traditionally by Albanians. In these territories such shrines' origin is related to the Ottoman invasion, which started in the 15th century and continued for almost 5 centuries.

According to official statistics published in 1928, in Albania, there existed 2361 villages distributed in ten prefectures. Besides 844 Orthodox churches, 144 Catholic churches and 70 monasteries, there were 1127 mosques, 17 *madrassas* and 260 *tekkes* at the service of the inhabitants.

The most general feature from the urban point of view is the division of the village into quarters. Also, besides these structures, each village has its own centre, which is usually related to the core or the oldest quarter. An almost permanent element has traditionally been and has remained as such the building of cult. Even, its presence in a said quarter makes its name be related with the concrete building of cult. It has relatively happened to encounter quarters called the Mosques Quarter (*Lagja Xhami*) in villages inhabited by Muslims. Even in Kosova it is chosen a central point to build the mosque that is easy to be reached by inhabitants either of a quarter or one or more villages. There, like in the all the Albanian villages, in most of the cases are built by the villagers with their own expenses, without excluding the ones built with the contribution of this or that donor.

The territory surrounding the mosques often served as meeting and forum places as well, where important decisions have been taken of both locale or national character. Also, with these buildings of cult there are traditionally related ceremonies of the main moments in the man's life such as: birth, marriage and death. At the same time, it should be taken into account that all

the objects of cult, including mosques built in the Albanian rural areas constitute authentic architectonic works. Mosques are built in a later period in the rural areas than in towns in a stage when the islamization in masses happened among the inhabitants of that time. Also, they were not built by masters of any other nationality, including the Turkish one, but by Albanian masters of building, emerged from the rural areas well-known generation after generation for their construction traditions.

These building, along with the ones of the other categories, remain saint ones, they are evidences, are the same as the historical documents in the completion of the historical backgrounds of these territories: they bring and witness a tradition, experience, and why not, a culture, the traces and presence of which has resisted and continues to resists the time, even in the form of ruins and not only by being functional.

MUSICAL LIFE OF THE ALBANIAN TOWN FROM THE LATE ANTIQUITY UP TO THE 17TH CENTURY

The first part of the study "Musical life of the Albanian town from the late antiquity up to the 17th century" titled "Schism or continuity" deals with the problem of the musical culture's continuity in Albanian territories based on iconographic and linguistic sources, any rare historical document and suppositions and analogical and comparative arguments.

Proceeding from the actual state, it is reached to the conclusion that in those towns in which it is still preserved the rural singing of the surrounding areas, the state in the past shouldn't have been much different such as in Gjirokastra etc. But in some of the towns where the rural music of the surrounding areas is preserved even nowadays quite well, it is also noticed another layer of the urban music that is very distant to the intonation sphere or structural indicators of the first. The most typical case of this kind is encountered in the town of Shkodra with the songs "Hengu" codified and structured according to the System of **Macames**. This layer seems to be quite ancient ("*kromatiku oriental*" is distinguished in the music of the old Greeks since in the 2nd century) as a result of the influence of Eastern music due to the movement of oriental populations in the region (Byzantium, Arabs, different Turo-Ugur populations, etc).

In the second part, "Towards the 17th century", there are examined the iconographic sources (displays of the eastern instruments in the ecclesial frescoes" testifying that the influence of eastern cultures on the Region became more evident especially since in the 13th century. Nearly in the same period, the first loans from Persian, Arab and Turkish languages emerged in the Region. In the beginning they were scarce and limited, but later they increased in intensity.

A document published by F. Duka (Detailed Defter of the

Liva of Vlora, year 1583), where there are also mentioned Roma (*kiptyian*) musicians (*mehters*), shows that in Albania the ottoman “cultural administration” started to be established, even though, for the moment, it was attached to the ottoman army and yet “unmixed” with the indigenous population (these *kiptyians* lived in the Muslim “communities” and not in the Christian quarters of the town – Berat by that time had no Muslim quarter).

In the third part, “The 17th century”, the study examines two main sources: the notes in the book of Evliya Çelebi, “*Sejjahatnaamesin*” and a Decree addressed to the *kadis* of Rumelia drafted in 1681, a document that is found in the State’s Archive.

According to the Çelebi’s notes, it is proved the existence of a folkloric stratum (urban and rural) of the music as well as that of a “cultural administration” in its fullest mode already. Meanwhile, the abovementioned document makes it clear that along the official cultural administration (*satirlari mehterleri*), in Albania existed another stratum of ambulant musicians (*calici mehterleri*), which seem to have settled there long before in view of the fact that they had been included completely in the taxing system as well.

Mr. sc. Fahredin SHABANI

THE BEGINNINGS OF THE NATIONAL RENAISSANCE IN THE '40-IES OF 19TH CENTURY

The high level of the Albanian culture's integration up the end of the 18th century inspired the national awareness as well. Thanks to the spiritual and material culture highly developed by that time, the level of the national awareness was higher than that of its counterparts in other people under the Ottoman rule.

According to our opinion, a factor that influenced on this awareness' increase was the semi-independent state's way of governing of two Albanian *pashaliks*, those of Shkodra and Ioannina, the power of which covered somewhat "all the Albanian territories".

At Albanians, there existed a period of highly shaping of main national features during the Renaissance, as period of the efforts continuing at least, for one and a half century in wars for the realization of the political unification and independence of Albania. The beginning of the second decade of the 19th century marks a climax in the achievement of these aims.

In the first period of Renaissance, the main holders of this Albanian brotherly tolerance were the creators, political personalities and Albanian masses of the Islamic faith. Later on, the works, ideas and patriotic activity, evident and wide in general, of Naum Veqilharxhi, were noticed by those who had an interest on the Albanian issue. His right ideas and orientations enlightened the patriots' hearts, but concerned the reactionaries and enemies.

He established relations with the Arbereshi settlements in Italy. Incited by the desire to know everything written about Albania in that time, he entered into contact with the Arbereshi writer Jeronim De Rada.

Inspired by the glorious past of its people, De Rada has

written some of the most beautiful works in the Albanian literature.

De Rada and other Albanologes' ideas related to Albanians' origin were enthusiastically embraced by Naum Veqilharxhi and other Albanian patriots.

In 1845-1840, he published an "Encyclical" in Greece to "all the rich and learned orthodoxies". "The Encyclicals" is a manifest in which with a warlike tone, he presents the cultural demands for the National Movement, aiming at the salvation of people from ignorance and misery.

For the great importance that this document presented for the Albanian people, it was published in "Drita" newspaper edited by Shahin Kolonja (Sofje, V. III, Nr. 46-14.06.1904, and it was republished in the "Kalendari Kombiar" (Sofje, 1906, pp. 47-50).

In the archive of Dr. Seliminskin (Jordjev Hristov) is found also "The Encyclical Letter" sent to the rich orthodox Korçars.

The friendship of Naum with Dr. Seliminskin is undeniable and this took place in the period when both of them were emigrants in Bucharest (1845-1847) joined by same ideals and illuminist efforts in the liberation war of their people against the ottoman feudal ruler.